

Curial captiu

per Francesc Foguet i Boreu

El cavaller Curial, l'heroi afortunat primer i dissortat després de *Curial e Güelfa* (mitjan segle XV), pateix en la seva pròpia pell la condició de captiu. Després d'un intens periple cavalleresc, el seu viatge a Terra Santa, mogut pel rebuig de Güelfa, culmina amb un naufragi davant de les costes de «Trípol de Barbaria» (Trípoli, l'actual capital de Líbia). Apressat per l'enemic, és venut a «un moro estranger» i, després, a «un cavaller de Tunis», que se l'endú a aquesta ciutat del nord d'Àfrica, encadenat, a peu, tot nu, «ab poc menjar e menys beure» (III.13.5-6, citem a partir de l'edició de Badia & Torró, 2011). Comença, d'aquesta manera, un captiveri de set anys de durada que suposa el punt àlgid de la despersonalització de l'heroi, fins a l'extrem que només torna a recuperar el seu nom original quan és alliberat.

És cert que, abans de patir aquest infortuni, Curial també esdevé víctima de dues menes de «captivitat metafòrica». La de l'amor n'és una, que de fet impregna tota la novel·la: un *topos* de la literatura trobadoresca en virtut del qual el jove heroi estaria «captiu d'amor» d'una dama, Güelfa, senyora de Milà, a voltes mancada de mercè. Aquest *topos* amorós de filiació antiga arrenca *grosso modo* d'Ovidi (*Amors*, I.2, vv. 19 i 30) i, sense oblidar trobadors com ara Bernat de Ventadorn, Raimbaut d'Aurenga o Perdigon, enllaça amb els «contemporanis» de l'anònim autor de *Curial e Güelfa*: Jordi de Sant Jordi (en especial, el poema IX, «Jus lo front port vostra bella semblança», vv. 17-20, i el III, «Ajustat vey d'A-

mor tot lo poder», en què el poeta es ret com a captiu a l'exèrcit de l'Amor, v. 45) i Ausiàs March (entre d'altres, el X, «Sí com hun rey, senyor de tres ciutats», en què el poeta també és pres per Amor, vv. 30-32). Molt entrelligada amb l'anterior, l'altra «captivitat metafòrica» és la de la vanaglòria, que ha dut el jove heroi a una espiral de batalles honorables, morts cruels i temptacions amoroses, tal com li recorden les lliçons antagòniques de Melcior de Pando (III.2) i del Sanglier (III.5). Tanmateix, és la captivitat *física* a Tunis, derivada en certa manera de les altres dues, l'episodi més punyent de la successió d'infortunis de Curial, que ha passat de

tenir la fama de ser el més bell i el millor home d'armes a l'oblit gairebé absolut.

Seguint Antoni Ferrer Abárzuza (2015), entenem per *captivitat* la captura d'una persona per una acció de guerra, la reducció a la categoria d'objecte de transacció, la seva venda (sovint a famílies acabalades) i el sotmetiment a un treball forçat, en règim de manca de llibertat, sobretot en feines agrícoles. Efectivament, acompanyat del català Galceran de Mediona, Curial ha de patir la venda i la revenda com a captiu, ha d'emprendre un llarg camí (unes quaranta llegües terra endins, de Líbia a Tunis) i és destinat a conrear un hort i unes terres que el cavaller moro que ha comprat els dos cristians, Faraig Audilbar, té a mitja llegua de Tunis.

Tractats com si fossin bèsties, tots dos captius «en poc temps» es converteixen en «molt bons llauradors», però, «desventurats», passen «molt afanosa vida» (III.14.2). Mal nodrits, treballen encadenats tota la jornada i, tanmateix, bo i cantant, serveixen «aquell senyor de qui eren» (III.16.1) amb tanta sol·licitud i gentilesa que, al cap d'un temps, el ric i avar Faraig hi confia plenament i en millora el tracte: esdevenen captius semidomèstics. Durant el seu esclavatge, Curial viu un període d'austeritat gairebé monacal, de despullament interior, de purgació virtuosa dels pecats de joventut, atès que, com diu Camar-la filla de Faraig, que s'enamora amb bogeria de l'heroi— en una sentència de ressons estoics: «la captivitat no tol ['lleva'] la virtut» (III.19.4). Més endavant, de manera

A l'esquerra, representació ideal d'un mercat d'esclaus al nord d'Àfrica.

ben significativa, Güelfa ofereix una versió inclement del captiveri patit per Curial com un «flagell» de Déu, «perquè no s'altificàs [s'enorgullís] més de ço que li pertanyia» (III.31.2).

En adquirir la nova condició de captiu i en amagar la identitat vertadera amb el nom de Joan, Curial perd l'estatus social elevat que havia adquirit gràcies a la senyora de Milà; dificulta enormement la possibilitat de redempció per mitjà d'un intercanvi d'alt nivell, i, per acabar-ho d'adobar, davalla al rang més baix de la condició humana. Sembla, fins i tot, disposat a morir a l'exili, en l'esclavatge de Tunis, fent *tabula rasa* del passat, una actitud resignada que divergeix vivament de la desesperació que expressa Jordi de Sant Jordi en els primers versos del seu conegut poema «Deserts d'amichs, de béns e de senyor» (XIV), en el qual aplica fórmules pròpies del *topos* amorós a la circumstància biogràfica de l'empresonament: «Deserts d'amichs, de béns e de senyor, / en strany loch y en stranya contrada, / luny de tot bé, fart d'enuig e tristor, / ma voluntat e pensa caytivada, / me trop del tot en mal poder sotsmés; / no vey algú que de me s'aja cura, / e soy guardats, enclòs, ferrats e pres, / de què'n fau grat a ma trista ventura».

Altrament, la peripècia sentimental entre Curial i Camar torna a revifar, en boca del mateix heroi de la novel·la, el *topos* del captiveri d'amor, encara que sigui com a estratagema retòric de consolació compassiva, atès que la passió que sent la jove enamorada no és pas corresposta pel desventurat cava-

ller (III.20.3-4). Per més que Güelfa gestioni des de Montferrat la recerca dels dos captius cristians per tal de ser «reemuts» ['redimits'] (III.15.8) en successives expedicions a les costes de Barbaria, el desllorigador de l'afranquiment de l'heroi és el fet que, en un acte d'amor, la sensual Camar concedeixi a Curial el tresor amagat del seu pare. Quan són alliberats de les cadenes per la benevolència de Fàtima, esdevinguda vídua de Faraig, Galceran de Mediona i Curial recuperen una certa llibertat de moviments i aconsegueixen, a Tunis, entrar en contacte amb el mercader català Jacme Perpunter, natural de Solsona, amb casa a Barcelona, que els ajuda a «tenir manera com fossen reemuts e isquesen de captiu», a «eixir de captiu» (III.20.10).

Si deixem de banda la trama amorosa entre Curial i Camar i les conseqüències que se'n deriven per al sofert heroi, cal destacar la intercessió providencial en el seu alliberament de Ramon Folc de Cardona, ambaixador del rei d'Aragó (III.22.2; cf. Espadaler, 1984: 72). Al final, per mor de l'interès d'aquest català, el sanguinari rei de Tunis accepta a contracor la redempció de Curial, quan declara solemnement: «jo et faç franc» (III.23.1). En ser alliberat per «assats diners», Galceran de Mediona reconeix en Ramon Folc de Cardona el seu cosí, tots dos membres d'un llinatge molt vinculat a Pere II el Gran. A més, com a mostra d'adhesió, l'amic fidel de captiveri es proposa d'acompanyar Curial, en «pobre estat», a casa, a Montferrat. El mercader català Jacme Perpunter —esmentat suara—

els aconsella que s'embarquin en una galera que els duria a Eivissa, des d'on podrien prendre «una nau grossa» de genovesos, comerciants de sal, que els portaria a Gènova, port natural de Montferrat (III.23-24). Es tracta d'una referència històrica versemblant, atès que Eivissa, a més de ser una plaça des d'on partien les expedicions marítimes contra la Barbaria, era un dels centres de la ruta del comerç de la sal (Espadaler, 1984: 62; Ferrer, 2015: 169).

Tal com s'avança en el pròleg del llibre tercer de *Curial e Güelfa*, precisament el dedicat a la ciència moral, els set anys passats com a captiu en terra de moros impliquen la pèrdua dels béns i de la llibertat, «car fonc venut per preu e fet esclau», però finalment Curial pot recuperar-los, i àdhuc ampliar els cabals, un cop «confessat e penedit» (III.1.4). Els exemples del rei Ezequies de Judà, els emperadors romans, el Nabucadonósor i el Job bíblic són eloqüents de les dificultats que haurà de vèncer Curial per superar la seva «caiguda» (III.1.4). En aquest aspecte, d'acord amb el moviment general de la novel·la com a «camí de perfecció», el període de captivitat del jove cavaller cristià es pot interpretar com una «purgació purificadora» (Espadaler, 1984: 182) o una «recuperació moral» (Badia & Torró, 2011: 535). Al capdavall, una prova més, la més dolorosa, per al jove heroi en el seu treballós i erràtic camí per atènyer el favor complet de Güelfa, tot formant-se com a cavaller i cortesà. No endebades, quan Cupido fereix d'amor la impertèrrita senyora de Milà, la deessa Venus l'acusa de «superba crueltat» com a inductora de la dissort de Curial (III.35.10).

El sentit que l'anònim autor de *Curial e Güelfa* atorga a la paraula *captiu* s'avé amb les fonts històriques catalanes medievals que hi designen «les persones capturades [tant sarraïns/moros com cristians] en diferents circumstàncies i disminuïdes de drets» (Ferrer, 2015: 20). Els casos que s'hi exposen —el del mateix Curial, el de Galceran de Mediona i el del marquès de Mont-

ferrat— podrien ser una mostra novel·lada de la *captivitat mediterrània*, és a dir, del mercat de captius establert durant l'edat mitjana que tenia com a epicentre el nord d'Àfrica (Ferrer, 2015: 23-24). Una *captivitat mediterrània* vista, això sí, des d'una òptica cristiana, diguem-ne, etnocèntrica, per tal com no fa l'efecte que l'anònim autor de la novel·la tingui o vulgui tenir present les disposicions islàmiques—molt més primmirades, pel que sembla, que les cristianes— en matèria jurídica i moral contra la captivitat (Charouiti, 2000).

Sigui com vulgui, potser com a reflex de la idea preconcebuda que aleshores es tenia dels captius cristians en terres islàmiques, el fet és que Curial i Galceran de Mediona són venuts «a poc preu», atès que han quedat molt delmats en el terrible naufragi que han patit, de primer antuvi a un «moro estranger» i després al «cavaller de Tunis» (III.13.6), un circuit que revela l'existència, també a la Barbaria, de «senyors de captius que generaven un mercat de persones que eren valorades per la seua capacitat de fer feina» (Ferrer, 2015: 23-24). Al seu torn, el marquès de Montferrat és capturat, en acció de guerra, durant la batalla campal contra els turcs, en la qual Curial comanda victoriosament les forces imperials.

Si bé tots tres són captius cristians a mans de l'enemic, sigui moro de la Barbaria o turc, el mecanisme del rescat els afecta de manera molt diferent. La fabulosa redempció de Curial pel rei de Tunis contrasta amb la més realista de Galceran de Mediona, que pot materialitzar-se perquè l'heroi disposa de diners—el tresor de Camar— per «pagar la remença» (III.23.2). En canvi, el rescat del marquès de Montferrat esdevé un intercanvi de captius a alt nivell pocs dies després de la batalla, segons el qual l'heroi ofereix «deu turcs grans senyors per ell» a fi de redimir-lo (III.33.1), una xifra, val a dir-ho, considerable que fa palès l'estatus del qui havia de ser rescatat. Més fantasiosa la de Curial, com escau a un heroi de novel·la, les altres dues redempcions s'ajusten a

Esclaus cristians a Barbaria, segons un gravat de 1851.

la versemblança històrica d'un rescat amb diners (Galceran de Mediona) o d'un intercanvi de presoners de guerra (marquès de Montferrat).

Cal remarcar, en el marc de la catalanofília de *Curial e Güelfa*, el paper que juguen els honrats mercaders catalanoaragonesos—que, com els cavallers i governants continentals, són els millors i els més justos a parer de l'anònim autor— en l'alliberament definitiu de l'heroi montferratès. És conegut que Barcelona, València, Mallorca o Eivissa, com altres ports mediterranis, eren ciutats en què el comerç de captius fou habitual durant l'edat mitjana (Ferrer, 2015: 95). En l'època històrica en què se situa la novel·la, en temps de Pere el Gran, el proveïment de captius consistia en les incursions dels vaixells sobre la costa nord-africana, anomenada Barbaria en els documents (Ferrer, 2015: 158-159). Només impremeditadament, de gairell, s'al·ludeix en la novel·la a l'existència de captius islàmics, quan Fàtima es queixa—per dissimular davant del marit— del tracte que rebien els que n'eren, en comparació amb les atencions dispensades a Curial i Galceran de Mediona: «no crec que tan bé sien tractats los captius moros per los cristians e bé havets vós oït lo desaire que mon cosí passà en Barcelona» (III.16.6). Si la Barbaria era

assetjada per les ràtzies de corsaris catalans, genovesos o venecians a la recerca de captius, les accions de captura a les costes nord-africanes també tenien lloc en sentit contrari, tal com posa de manifest *Curial e Güelfa*: els cristians *mutatis mutandis* eren fets captius i mercadejats pels sarraïns/moros, eventualment per fer intercanvis.

Com ha estudiat Maria Teresa Ferrer i Mallol (1985 i 1990), les captivitats islàmica o cristiana eren degudes a la confrontació amb l'Islam en forma de guerres, accions de cors o saltejaments fronterers. Els documents catalanoaragonesos que s'han conservat evidencien que els captius cristians—com en el cas de Curial i companyia— acostumaven a romandre en aquesta situació, pel cap baix, uns vuit o catorze anys, i hi patien fam i set en condicions molt dures. Atesa la finalitat moral de la novel·la, és lògic que no hi hagi cap al·lusió a la possibilitat que tenguin els captius cristians—entre els quals no hi manquen diversos esments documentals als que es trobaven confinats a Tunis— d'abjurar de la seva fe per atènyer la llibertat de viure, si més no, com a sarraïns/moros. Ni tampoc semblaria prou edificant que Curial s'acollís a l'opció de perpetrar una fuga, altrament molt difícil i arriscada per als captius cristians en terres nord-africanes. Ni tampoc s'esqueia, al-

A l'esquerra, la ciutat de Tunis el segle XVI en un gravat. L'autor del *Curial* coneixia bé la ciutat.

menys per a l'heroi cavalleresc i cortesà, el rescat per mediació d'una almoina o la intervenció d'algun orde religiós com el de la Mercè, nascut al segle XIII i especialitzat en el rescat de captius (Salrach, 1988).

Com s'ha destacat de manera unànime (Espadaler, 1984: 127; Badia & Torró, 2011: 40), la descripció del paisatge de la ciutat de Tunis i de l'horta on viurà confinat Curial té un caràcter únic en la novel·la, vist que està en concordança amb les fonts històriques. Tot fa pensar, doncs, que l'autor de *Curial e Güelfa* coneix molt bé una de les principals capitals de l'occident islàmic com era Tunis: no tan sols per la descripció geogràfica que en fa, sinó també per la catalanització dels noms àrabs, la referència al tràfic d'esclaus i el paper atorgat al mercader català Jacme Perpunter, entre altres aspectes (Espadaler, 1984: 247).

Això no obstant, la captivitat de Curial s'acosta més al paradigma d'esclavatge que patien els sarraïns/moros a mans dels cristians. Si comparem el seu destret amb allò que sabem en detall del mecanisme de la captivitat a Eivissa estudiat per Antoni Ferrer Abárzuza (2015), hi ha algunes coincidències que, més enllà de la transacció comercial, no deixen de ser sorprenents: en primer lloc, el senyor de captius, el tirànic Faraig, és un membre de l'oligarquia, amb bons contactes amb el rei de Tunis, com passa també en el cas dels oligarques catalans i específicament eivissencs; en segon lloc, el nombre de captius que Faraig compra s'adiu amb la xifra de dos per se-

nyor que era molt freqüent, no tan sols a Eivissa, sinó també a Barcelona o a Mallorca; en tercer lloc, l'edat de Curial quan és fet captiu, vint-i-un anys, se situa en la part baixa, la més jove, de la mitjana, entre els vint i els trenta, del contingent captiu eivissenc; en quart lloc, el nom ben cristià i català amb què l'heroi decideix amagar la seva identitat, Joan, més per ascési que no pas per prevenció, resulta que és el més aplicat als captius eivissencs; finalment, com hem indicat, la principal feina a què destinaven els captius era la del camp, encara que no en fos l'exclusiva.

Comptat i debatut, en sintonia amb el «realisme» del relat cavalleresc que ja va fer notar Martí de Riquer (1984), els capítols dedicats a la captivitat de Curial a Tunis contribueixen, d'una banda, a ampliar des d'una perspectiva etnocèntrica el cànon de versemblança històrica que ofereix *Curial e Güelfa* i, de l'altra, a acreïxer-ne decididament la dimensió moral, aplicable tant a la didàctica cortesana com a la formació cavalleresca. El temps de captiveri acaba d'afinar, fet i fet, la virtut de l'heroi: n'és la millor prova. Després de tants «treballs» i de tants «infortunis», en què el període de la llarga captivitat és el més dolorós i amarg, Curial obté el guardó preuat, l'amor de Güelfa, pel qual ha hagut de guarar tanmateix uns vuit o nou anys, set dels quals mancat de llibertat.

Bibliografia citada

ANÒNIM (2011): *Curial e Güelfa*, edició crítica i comentada de Lola Badia

i Jaume Torró, Barcelona, Quaderns Crema.

BADIA, Lola; TORRÓ, Jaume (ed.) (2011): «Introducció» i «Comentaris», a *Curial e Güelfa*, Barcelona, Quaderns Crema, p. 9-113 i 533-703.

CHAROUTI HASNAOUI, Milouda (2000): «Esclavos y cautivos según la ley islámica: condiciones y consecuencias», a *De l'esclavitud a la llibertat: esclaus i lliberts a l'edat mitjana*, edició a cura de Maria Teresa Ferrer i Mallol i Josefina Mutgé i Vives, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Institució Milà i Fontanals, Departament d'Estudis Medievals, p. 1-17.

ESPADALER, Anton (1984): *Una reina per a Curial*, Barcelona, Quaderns Crema.

FERRER ABÁRZUZA, Antoni (2015): *Captius i senyors de captius a Eivissa. Una contribució al debat sobre l'«esclavitud» medieval (segles XIII-XVI)*, València, Publicacions de la Universitat de València.

FERRER I MALLOL, Maria Teresa (1985): «La redempció de captius a la Corona catalano-aragonesa (segle XIV)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 15, p. 237-298.

FERRER I MALLOL, Maria Teresa (1990): «Els redemptors de captius: mostolafs, eixees o alfaquecs (segles XII-XIII)», *Medievalia*, núm. 9, p. 85-106.

MARCH, Ausiàs (2000): *Poesies*, edició a cura de Pere Bohigas, Barcelona, Barcino.

OVIDI NASÓ, Publi (2000): *Amors*, traducció de Jordi Parramon, Barcelona, Quaderns Crema.

RIQUER, Martí de (1984): «*Curial e Güelfa*», a *Història de la literatura catalana. Part antiga*, vol. 3, Barcelona, Ariel, p. 276-305.

SALRACH, Josep M. (1988): «Els orígens de l'Orde de la Mercè i el rescat de captius. Les croades i l'exercici de la caritat a l'Edat Mitjana», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 9, p. 189-201.

SANT JORDI, Jordi de (2005): *Poesies*, edició crítica d'Aniello Fratta, Barcelona, Barcino.

FRANCESC FOGUET I BOREU
UNIVERSITAT AUTÒNOMA
DE BARCELONA ■